

SZEMLE

SZERVEZÉS KÉRDÉSE? *

ROPOLYI LÁSZLÓ

A Tudományszervezési füzetek sorozat egyik új darabja nem kisebb feladatot készült megoldani, mint „hogyan segítsen feltárni és tudatosítani a kutatási folyamatot, hogy ezáltal is könnyítse, gyorsítsa és biztosabbá tegye magát a kutatást” (10. o.). Megítélésünk szerint a mű ezt a célját nem érte el, ellenben a megvalósításban néhány olyan – talán tipikusnak is tekinthető – hibát produkál, amelyeknek a vizsgálata nem tűnik feleslegesnek.

A szóban forgó munka 7 fejezetből, továbbá 3 függelékkel áll. Mindezek során az ún. „kutatás-elméleti alapok” kifejtését követően a szerző megkísérel „a kutatási folyamatot felvázolni, elemeire bontani és újból összerakni” (142. o.), mégpedig „az ismeretlen kérdések halmazától” elindulva „a hasznosításig mint a kutatási folyamat végpontjáig. Így az első fejezet „A kutatás szükségessége, lényege, körülményei” címmel az ismeretgyarapítás útjaival, az ismeretlen megismerésére irányuló törekvésekkel, a kutatás jellegével (különböző osztályozásokkal), a kutatóhellyel, a kutatási folyamat alapfogalmaival (a kutató, a kutatási körülmények, a téma stb.) foglalkozik – jobbra definíciószerű tömörséggel. A II. fejezet a témák kiválasztásának problémái közül vizsgál néhányat: a kutatási lehetőségek, a kutatás tervezése, tervszerűsége, a témaválasztó döntés problémáinak kapcsán próbál ismeretelméleti és adminisztratív jellegű eszmefuttatásokat „összeegyeztetni”. A III. fejezet tárgya a szűkebb értelemben felfogott kutatási folyamat. Részletebben tárgyalja a szerző a kutatási folyamat tervezését, különféle szempontok alapján való felbontását, idő- és költségigényeinek hatásait – háló és egyéb diagramok alkalmazásának bemutatásával. A következő fejezetek a kutatás *ered-*

ményességének, gazdaságosságának és hasznosíthatóságának kérdéseit boncolgatják – jól érzékelhető tapasztalati háttér (rejtett) felhasználásával. Az utolsó fejezet összefoglalja a fő megállapításokat, végül a függelékben fogalmi meghatározásokat s két – kutatóhelyek számára ajánlott – dokumentumtervezetet, *Kutatási Szempontok*-at és *Kutatási Működési Szabályzat*-ot találunk.

A tematikának ezzel a viszonylag részletes előrebocsátásával az is célunk, hogy világosabbá váljon: kifogásaink nem a témával kapcsolatosak. Hiszen ilyen problémákról való elmélkedés még akár el is vezethetne a fent megjelölt célhoz. Ami problematikusnak mutatkozik, az a módszer, a téma megközelítése és tárgyalása. A kérdés az, hogy *hogyan* lehet kutatásszervezői szemmel a kutatási folyamatra tekinteni, pontosabban *lehet-e* pusztán *kutatásszervezői* szemmel nézni e korántsem egyszerű folyamatra? Úgy ítéljük meg, hogy a szerző e művében ebben a kérdésben nem kellő körültekintéssel foglalt állást, s emiatt egész munkálkodása válik kérdésessé.

Evidensnek látszik a gondolat, hogy bármiféle tevékenység sikeres megszervezésének *feltétele* az adott tevékenység hatékony ismerete: a tevékenység természetének, körülményeinek, lényeges viszonyainak feltérképezése. A megszervezni, esetleg irányítani kívánt tevékenység – mint az jól ismert, hasonlóan bármi máséhoz – különféle szinteken tanulmányozható: közvetlenül adott konkrétságában, elvont általánosságban, újraalkotott konkrétságában. Adott tevékenységre vonatkozó ismereteink fejlődésének ezen stádiumai mindegyikében felmerülhet a szervezés *igénye*: így a szervezés is szintekre bomlik, attól függően, hogy döntően milyen szintű ismeretekre támaszkodhat. A manapság oly divatos és kívána-

*Kecső István: *A kutatási folyamat az ismeretlentől a hasznosításig*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, 174 oldal.

tos szervezési sikerek – a termelés különféle területein – döntő részben a szervezésnek abba a fajtájába tartoznak, amelyek a közvetlenül adott valóság (ál-) konkrét ismeretén alapulnak. Ez talán elegendőnek is mutatkozik valamilyen mechanikus munkafolyamat hatékony viteléhez, szervezéséhez.

Egészen máshogy áll azonban a dolog egy olyan tipikusan szellemi tevékenység, mint a kutatás esetében. Anélkül, hogy misztifikálnánk a kutatást, mindenesetre megállapíthatjuk, hogy az nem mechanikus tevékenység (legfeljebb mechanizálható, de már elég régóta ez sem divat). (Például: a közvetlenül megfigyelhető konkrét szituációk, körülmények, folyamatok kétségbeesítően nagyszámú változatai vezethetnek ugyanahhoz a kutatási eredményhez, következésképp.) Ha mármost a kutatási folyamat elemeinek leírásában megmaradnánk a közvetlenség szintjén, az ilyen leírás tartalma és a kutatási folyamat elemeinek valóságos tartalma közti különbség komikus méreteket öltene – esetleges formai megegyezések ellenére is. A most tanulmányozott műben számos ilyen – szórakoztató – részletet találhatunk. Néhány találmásra kiválasztott példa: a szűkebb értelemben vett kutatási folyamattal, annak szervezésével foglalkozva (III. fejezet) a szerző – fáradtságot nem ismerve – felbontja azt számos fő- és alfázisra, majd a fázisok összeszervezéséről megállapítja: „Az egyes főfázisok tartalmi kibontása megkívánja, hogy feltárásuk nemcsak a fő- és alfázisok folyamatmegnevezésével, hanem kutatási tartalmuk kifejtésével is történjék. Így például nemcsak a *kísérleti laboratórium kijelölése*, megnevezése szükséges, hanem részleteiben is meg kell határozni, hogy mely laboratóriumokról van szó; vagy nemcsak a *kísérletek elvégzése* megjelölést kell használni, hanem azt is, hogy milyen kísérletekre kerül sor stb. Természetesen ennek a tartalomkibontásnak csak a kísérő szövegben kell szerepelnie” (57. o.).

Talán még jellemzőbb az az aprólékosság, amellyel a szerző tanácsot ad a kutatási folyamat beindító döntés előkészítésére. Négy oldalon át sorolja azokat a kérdéseket – a szociológia interjúmódszere szellemében –, amelyek segítségével – szerinte – eldönthető a kiválasztott téma alkalmassága. Néhány tipikus kérdés:

„8. A feltételezett kutatási eredmény gyakorlatban használható-e?

A nemleges válasz:

A várható eredmény felhasználásra alkalmatlan.

Az igenlő válasz változatai:

a) A várható eredmény a gyakorlatban éppen hogy használható;

b) A kutatás várható eredménye kedvezően alkalmazható;

c) A várható eredmény nagyon jól használható . . .”

„10. A feladat teljesítését biztosító kutatók rendelkezésre állnak-e?

A nemleges válasz:

Nincsenek ilyen kutatók.

Az igenlő válasz esetei:

a) Még nem állnak rendelkezésre a kutatók, de biztosíthatók;

b) Átlagos képességű kutatók vannak;

c) Kimagaslóan jó képességű kutatók tudják végezni a kutatást.” (79. o.)

Ha 16 ilyen kérdést felteszünk, s 0–3 ponttal értékeljük a válaszokat, összesítésben 0–48 (precizitás, óh!) pontot gyűjthetünk össze egy téma-választó döntés alátámasztására. Ha az ilyen módon előkészített s megtámogatott döntés mégsem volna helyes, arról igazán nem tehetünk, hiszen – látszólag – mindent megtettünk az ügy érdekében. Legfeljebb nem vettünk kellő súllyal figyelembe néhány „lényegtelen részlet”, így még az is „előfordulhat, hogy az egyébként magas összpontszámot elért feladatot a döntésnek el kell utasítania, ha például az egyes kritikus kérdésekre adott válaszok negatívak. Így például az 1. számú kérdés (Szükséges-e a vizsgált feladat kutatása?) esetében, ha a válasz negatív, akkor bármilyen legyen a többi kérdés értékelése, a döntés csak elutasító lehet.” (82. o.) Hát igen, résen kell lenni, ha nem akarunk azonnal beleszni saját – összkomfortos – csapdánkba.

A további részletekre kíváncsi Olvasót – némileg fájó szívvel – a műhöz utasítjuk, s megpróbálunk néhányat kézenfekvő szempontot felvetni, amelyek alkalmazásával kiutat remélhetünk e zsákutcából. A tudományok történetének s néhány filozófiai megfontolásnak az *elemei* valójában arra intenek, hogy létre kell hozni elvont általános fogalmakat, amelyek segítségével – az adott esetben – a kutatási folyamat lényeges vonatkozásait is megragadhatjuk. Azonban, ha megállunk itt, az elvontságnak és általánosságnak a birodalmában egy olyan hibába esünk, amitől Marx óvott a *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* c. munkájában, s amibe sajnálatosan sok jelenkori szerző is belesik: az a veszély áll elő, hogy csupa lapos evidenciát, tautológiákat halmozunk egyre-másra. És a nagy igyekezetben

gyakran előfordul, hogy menet közben kijelentéseinkből az értelem is lassan-lassan elszivárog. Íme egy gyöngyszem: „Tulajdonképpen tehát az ismeretlent kell ‚ismerni‘. Igen ám, de melyik ismeretlent? . . . Ismeretlen kérdés végtelen sok van, halmozuk végtelen. A problémahalmaz minden eleme problémákat tartalmaz, mégpedig minden olyan problémát, amely csak létezhet az elképzelhetőség határain innen és túl. A problémahalmaz számban is, időben is végtelen, mert mindazt a problémaelemet felöleli, ami a múltban adódhatott és a jelenben vagy a jövőben felvetődhet . . . A problémahalmaz elemei ismeretesek és ismeretlenek; dinamikus állapotban viszont a jelenben (értve jelen alatt a közeljövőt is) megismerhetők, vagy a jelenben még megismerhetetlenek.” (32. o.)

Úgy tűnik számunkra, eléggé világos, hogy mit kell tenni. Elkerülve a lapos általánosságokat, az elvont, általános fogalmakat arra kell használnunk, hogy segítségükkel a konkrét tevékenységet újraalkossuk, hogy az mint szerves egész, mint megismert és megértett valóság álljon előttünk. Nyilvánvaló, hogy egy elvont általánosságokra alapozott szervezési kísérlet teljességgel értelmetlen, viszont célként kitűzhető a reális, újraalkotott konkrétságában megértett tevékenység szervezése, mint ebben az esetben egyedül értelmes feladat.

Azért tartottuk érdemesnek felidézni ezeket az ismeretelméleti problémákat, mert megítélésünk szerint éppen itt érhető tetten a szerző úttévesztése. Egyfelől számos aprólékosan konkrét irányítási, szervezési, adminisztratív javaslata a közvetlenül adott konkrétság felé vonná (pl. az ismeretlen mint a témaválasztó döntés konkrét tárgya), másfelől viszont felismeri, hogy ez nem elegendő (nem eléggé „tudományos”), s emiatt folytonosan az általánosság és elvontság irányába törekszik megfogalmazásaiban, gondolkodásában („az ismeretlen mint olyan”). (Ezt a tevékenységet odáig fokozza, hogy a könyv első három fejezetében egyetlen végiggondolt *példa* sem szerepel – még fiktív sem.) Ezeket az ellentmondásos tendenciákat nem sikerül feloldania, mégpedig azért – meggyőződésem szerint –, mert komoly formában meg sem kísérli a kutatási folyamat valóban *lényegi* elemeit felderíteni, illetve felhasználni. Az ilyen szemlélet számára a kutatási folyamatban mindig marad „ismeretelméleti szempontból” valami *misztikus*, „szervezési szempontból” valami *zavaró*. És ez a kutató tevékenységében kulminál. „A kutatás legjelentősebb tényezője a kutató személye. A kutatónak

bizonyos meghatározott tulajdonságokkal, képességekkel és képzettséggel kell rendelkeznie . . . A kívánatos kutatási képességek és tulajdonságok: képzettségbeli, szellemi, alkati, továbbá pszichikai jellegűek. E képességek és tulajdonságok megjelenésük teljes részletességében nem fejthetők ki” (21. o.). „A kutatás lényegét az a többlet jelenti, amit a kutató a maga képességéből, tudásából, intuícijából, kutatói vénájából a kutatáshoz ad” (22. o.) stb. stb.

Az ilyen, a konkrétság és elvontság, általánosság és egyediség szirtjei között lebegő ismeretelméleti koncepció(t)lanság – *bármilyen* szervezéselméleti, ill. gyakorlati szempontokkal kiegészítve is – szükségképpen sikertelen. Nem fog adni a kutatásnak „alapot, rendszert, szervezettséget, elveket és elméletet” (143. o.), ehelyett a zavaros mélységek és a sivár evidenciák között el-eltűnedeznek az esetenként jól működő, kipróbált szervezési ötletek, javaslatok is. Az ilyen típusú formális kutatásszervezés szükségképpen a kutatási folyamaton *kívül* maradna, mint valami – külső szemlélő számára esetenként komikus – kényszer, s nem válhatna annak természetes, kibontakoztató hajtóerejévé. Összefoglalva: a kutatásszervezés nem lehet pusztán szervezési probléma, sohasem nélkülözheti mint szilárd alapját az ismeretelméletet s egyéb, a kutatási tevékenységet vizsgáló szaktudományokat; ugyanúgy, ahogyan igazából nem nélkülözhető a műszaki és gazdasági ismeretek valamely termelőtevékenység szervezésénél sem.

Megjegyzendő, hogy – amennyiben ez kivehető – ez a filozófiai jellegű probléma nem tudatosodott a szerzőnél, viszont néhány helyen direkt filozófiai vonatkozásokról is megemlékezik. Filozófiában jártas olvasó bizonyára illő csodálkozással fogadja majd a véletlenrel (35. o.), illetve a logikával (36. és 83. o.) kapcsolatos kijelentéseket.

A mű stílusa nem túlságosan egyenletes, sok helyütt ráfért volna még a meggondolt javítás, simítás. Így azt olvashatjuk pl. a kutatási folyamat idő- és költségigényének becsléséről, hogy: „A minden megalapozottság nélküli becslés tehát nem használható, még akkor sem, ha tapasztalatokon, a körülmények ismeretén nyugszik is” (52. o.). A szerkesztés hiányossága, hogy a fejezetekben szereplő alcímek – feltehetőleg utólag létrehozott – kiemelése többször nyelvtan- és értelemzavaró (pl. 37., 160. stb. o.).

Persze alighanem egyetérthetünk a szerző azon megállapításával, hogy „nincs olyan kutatási eredmény . . . amelyben ne lennének . . . olyan

eredmények, amelyek hasznosíthatók” (141. o.). Ezt most magára e műre vonatkoztatva: mindenképpen hasznosnak tűnik a kutatási folyamat ilyen kiterjesztett felfogása: az ismeretlentől a hasznosításig. (Ámbár a könyvecske jelenlegi formájában az „ismeretlen” feloldódni látszik valamiféle elvont, általános homályosságban, szemben a „hasznosítás” közvetlen, konkrétan vizsgálhatóságával.) Érdekesek és gondolatébresztők a

kutatás eredményességével, gazdaságosságával és hasznosításával foglalkozó részek és néhány más *részlet* is.

Mindemellett, a tény marad: kielégítetlenül tesszük le a könyvet és úgy érezzük, továbbra is igényünk marad a kutatási folyamat tudatosítása és feltárása, s ebben a helyzetben sok értelemmel szólnak hozzánk a Költő igényes szavai: „Műveld a csodát, ne magyarázd.”

A SZUBJEKTUM ÉS AZ OBJEKTUM MINT FILOZÓFIAI PROBLÉMA*

S Z I G E T V Á R I S Á N D O R

Az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság Tudományos Akadémiája Filozófia Tanszékének szerzői kollektívája jól sikerült monográfiában dolgozta fel a szubjektum és az objektum filozófiai problémáit. Ez utóbbiakat nem szűkítették le az ismeretelmélet kérdéseire, megvizsgálták a filozófiatörténeti előzményeket, valamint e problémáknak a mai polgári filozófiában jelentkező megközelítési módjait. A marxista filozófia eredményeit felhasználva elemezték a szubjektumnak az objektumhoz fűződő gyakorlati viszonyát, jelentőségének megfelelően foglalkoztak a szubjektum és az objektum közötti ismeretelméleti összefüggéssel, megvizsgálták az objektum és a szubjektum kapcsolatának sajátosságait a társadalmi tudat különböző típusaiban, a tudományos, társadalmi megismerés szféráiban, valamint a természettudományokban. Az egységes szemléletmód, a kiforrott koncepció meghaladja a cikkgyűjtemény által nyújtott formát és az egyes gondolatköröket valódi monográfiává ötvözi.

Az I. rész, „Az objektum és a szubjektum problémája a filozófia történetében és a mai polgári filozófiában”, annak a bizonyítása, hogy az objektum és a szubjektum viszonyának mai felfogása az emberiség hosszú történeti megismerési és önmegismerési útjának az eredménye, amely a gyakorlat, a kultúra fejlődése során, a hamis elképzelések leküzdése útján alakult ki. A filozófiai megismerés kezdetén, az ókori görög filozófiában, közelebből a szofisták nézeteiben még az objektum és a szubjektum közötti különbség, a két oldal szembeállítását találhatjuk meg. E nézettel

szemben állt a korai görög materialisták felfogása, akik a közvetlen természetszemléleten alapuló természetfilozófiai rendszereikben a kozmosz és az ember szerves egységét állították. A kétféle megközelítés az objektum és a szubjektum azonos értelmezésén alapult, az ókori görög bölcselek a szubjektumot az emberi individuumokkal azonosították, érzékelő, pszichikus lényként fogták fel, a megismerés objektumát pedig a konkrét tárgytól el nem vonatkoztatott általánosnak tekintették.

Az újkori burzsoá filozófiában az objektum–szubjektum ismeretelméleti antinómiája válik uralkodóvá, az eszmei és az anyagi ellentmondása kerül előtérbe. A termelőerők fejlődése a polgári társadalmak kialakulása időszakában szükségessé teszi a tudományos igazságok feltárását, ami viszont az objektum és a szubjektum *különbségének* az elismerését igényli. Ezért mind a racionalisták, mind az empiristák élesen megkülönböztették egymástól az objektumot és a szubjektumot. A racionalisták (Descartes, Leibniz) a szubjektum aktív jellegét domborították ki, a tevékenységet tekintették a megismerés forrásának. A materialista empiristák (Bacon, Locke) ezzel szemben az objektumnak tulajdonítottak fontosabb szerepet. A racionalisták és az empiristák felfogásában az volt a közös mozzanat, hogy az objektum és a szubjektum viszonya számukra a természet és az érzéki megismerés kapcsolataként jelentkezett. A szubjektív idealisták (Berkeley, Hume) a szubjektumot és az objektumot az érzékeléssel tartották azonosnak. A XVII–XVIII. század racionalista és empirista

**Szubjekt i objekt kak filozofszkaja problema.* Naukoba Dumka, Kijev 1979, 301 oldal.

gondolkodói még csak kísérletet sem tettek a szubjektum társadalmi, történeti jellegének a feltárására, a társadalmi környezettől elszigetelt individuumokra korlátozták.

A tudat társadalmi, történeti jellegének, az individuumon túlmutató, a szubjektumot általánosabban értelmező felfogásban a klasszikus német filozófia lépett előre. Kant a szubjektumot nem szűkíti le az individuum pszichikai képességeire, gondolkodását egyetemes formájának fogja fel, jóllehet társadalmi, történeti hátterét nem tárhatta fel. Azonban így is eljutott ahhoz a belátáshoz, hogy a szubjektumtól nem függ az objektum, „a magában való” tartalmi vonatkozásokban. Ugyanakkor a szubjektum formai meghatározó szerepét döntőnek tekintette. Amíg Kantnál az objektum csupán a szubjektum formájától függött, addig Fichte ezt a tartalomra is kiterjesztette. A fichtei felfogás következménye, hogy szerinte objektum nélkül nincs szubjektum, de szubjektum nélkül sincs objektum. Ez a racionális belátás azonban azon az idealista koncepción alapult, amely szerint az *Én* és a nem-*Én* ellentéte csupán a tudatra korlátozódik. Schelling igyekezett meghaladni az objektum és a szubjektum ellentmondásának értelmezésében a kanti és a fichtei álláspont korlátait, ezért az objektum és a szubjektum abszolút azonosságának az álláspontjára helyezkedett.

A monográfia kevésbé részletesen és szisztematikusan tárgyalja a mai polgári filozófia felfogását e kérdésben. Az elmélyültebb vizsgálatot az indokolhatja, hogy a marxista filozófia az objektum és a szubjektum viszonyának a kérdésében szükségképpen vitában áll a mai polgári filozófiákkal, jóllehet ezek elvileg nem mennek túl a korábbi idealista felfogásokon. Azonban argumentációjuk módja, a kérdések felvetése, kifejtése mégis eltér az elődökétől, ezért érdemes lett volna közelebbről is megismerkedni velük.

A második rész, amely „*Az objektum és a szubjektum problémája a dialektikus materializmusban*” címet viseli, árnyaltan elemzi a szóban forgó kategóriák helyét, szerepét és viszonyukat a megismerés folyamatában, valamint az objektum aktivitásának kérdését. E kérdések elmélyült vizsgálatát teszi lehetővé az objektum és a szubjektum fogalmának megvilágítása.

A fejezet szerzője a szubjektum társadalmi-ságát hangsúlyozza, és azt nem csupán az individuumokra érti: magát a társadalmat is szubjektumnak tekinti, a maga tagozódási formáival

együtt. Mivel az individuum és a társadalom szervesen összetartozik és a társadalom primátusa érvényesül az emberi egyeddel szemben, a szubjektum mint individuum minden esetben társadalmi jellegű, és az általánosabb szubjektum-típusok individuális jelleggel is rendelkeznek. A megismerés individuális szubjektuma az emberi egyed, mint élő, testi létező, érzékszerveivel és gondolkodásával egyetemben. A társadalom mint szubjektum különböző típusokat foglal magában: az emberek történetileg kialakult közösségei szerint az osztályokat, az államot, a politikai pártokat, társadalmi szervezeteket, tudományos kollektívákat, hivatalokat stb. A szubjektum természetéhez mindegyik szinten hozzátartozik a tárgyi-átalakító tevékenység.

A szubjektum fogalmának ez a differenciális vizsgálata szélesíti a szubjektív fogalmának a terjedelmét is. E koncepció szerint a szubjektivizmus nem csupán az emberi individuumból, hanem a kollektív szubjektumokból is következik. Kár, hogy a szerző ezt a problémát végül is nem tárgyalja.

A tanulmánykötetnek az is erénye, hogy sikerül elhelyeznie a dialektikus materializmus kategóriarendszerébe az objektum fogalmát is. A fejezet szerzője az objektumot – az azonosítás mellett – megkülönbözteti az anyagtól, a létezőtől, a valóságtól, a tárgytól a megismerés szubjektumával létesült kölcsönviszony alapján. Objektummá válik minden tárgy, mihelyt a megismerés szubjektumával kapcsolatba kerül. Objektummá alakulhatnak az egyes tárgyak, az emberi individuumok, a különböző társadalmi csoportok, sőt az anyagi tárgyakon kívül a szellemi tevékenység eredményei is.

E koncepció szerint az objektummá válás döntő feltétele, hogy a gyakorlati tevékenység az adott tárgyra irányul. Nem tagadva a gyakorlatot végző ember részéről megnyilvánuló hatás fontosságát, azt is hangsúlyozni kellene azonban, hogy az objektum–szubjektum viszony keletkezésében a tárgyaknak a megismerőre gyakorolt hatásának sincs kisebb jelentősége.

A harmadik rész tárgyalja a szubjektumnak az objektumhoz fűződő gyakorlati viszonyát. E rész alapvető gondolata az, hogy az objektum–szubjektum ismeretelméleti viszonyának az alapja a társadalmi, történelmi gyakorlat. A marxista ismeretelmélet e tételre támaszkodva kerülheti el az apriorizmus és a szubjektivizmus antinómiáját, amit a pozitívizmus „individuális tudat”-a, a neo-

kantianizmus „személytelen transzcendentális tudat”-a, valamint a teológusok „isteni tudat”-a nem tesz lehetővé.

A metafizikus, vulgáris materializmus – amely nem értette meg az ember érzéki, tárgyi tevékenységének jelentőségét – a maga részéről azonosította egymással az objektum–szubjektum viszonyt a gondolkodás és a lét összefüggésével, oly módon, hogy az objektum a természettel, a szubjektum pedig az emberi individuumbal esett egybe felfogásában.

Nem tűnik megalapozottnak az a gondolat, amely szerint a lét elsődlegességéből nem következik az objektum elsődlegessége a szubjektummal szemben, tekintettel arra, hogy az objektum–szubjektum viszony ismeretelméleti jellegét a gyakorlat határozza meg. Jóllehet az anyag–tudat viszony és az objektum–szubjektum összefüggése nem teljesen azonosak, azonban a gyakorlat közvetítő szerepe sem teszi a szubjektumot elsődlegessé az objektummal szemben. A szerzőknek kétségekívül igazuk van abban, hogy az objektum–szubjektum relációt a gyakorlat határozza meg, azonban ehhez mindjárt hozzá kell tennünk, hogy ez utóbbi kapcsolatot az anyag elsődlegesége határozza meg.

A gyakorlat: anyagi átalakító tevékenység, s mint ilyen elsődlegesen a nem-humanizált anyagot formálja át az emberi szükségleteknek megfelelően. A nem-humanizált anyag objektummá változtatása nem a szubjektum kénye-kedve szerint történik, hanem az átalakítandó által meghatározott eszközök, logikai műveletek, módszerek felhasználásával. Végső soron az objektum elsődleges meghatározó szerepe a szubjektum aktivitásának döntő feltétele.

Az anyag elsődlegessége meghatározza a gyakorlat fő oldalát: az objektumnak a szubjektumra gyakorolt alapvető hatását. A gyakorlat *anyagi* eszközök felhasználásával, az *anyagot* alakítja át az emberek *anyagi* szükségleteinek kielégítése érdekében. A gyakorlat – az objektum–szubjektum viszony – minden mozzanatában az anyag által meghatározott, beleértve a szubjektum testi felépítését és tudatát is. Jóllehet objektum nincs szubjektum nélkül, valamint szubjektum objektum nélkül (abban az ismert értelemben, hogy a kettő kölcsönösen feltételezi egymást, és hogy így a tárgy is csak akkor válik objektummá, ha a szubjektum tárgya) – kölcsönhatásukban az objektumé a döntő oldal, a megismerésben és a tevékenységben a szubjektumnak hozzá kell igazodnia.

A szerzők a tanulmánykötetben több ízben összevetik a filozófia alapvető kérdésére adott materialista választ – az anyag elsődlegességét és a tudat másodlagosságát – az objektum–szubjektum viszonnnyal, azonban ennek ellenére sem körvonalazódik e relációk azonossága és különbözősége. Argumentációjuk e kétféle viszony azonosságát hirdető álláspontok ellen irányul, ami bizonyos pontig érthetővé is teszi különbözőségük hangsúlyozását, azonban már nem teszi elfogadhatóvá azt az állítást, hogy a marxizmus–leninizmus szerint „A filozófia alapvető kérdése első oldalának megoldásából . . . természetesen nem következik az objektumnak a szubjektummal szembeni elsődlegességérc vonatkozó konklúzió” (143. o.). Ennek a megállapításnak a konzekvenciái akkor válnak világossá, ha az objektum és a szubjektum fogalmi mellett az objektív és a szubjektív kategóriái is szerepelnének az elemzésben.

A negyedik rész az *objektum és a szubjektum ismeretelméleti viszonyát* elemzi. A probléma árnyalt vizsgálatához járul hozzá a szóban forgó viszonynak a tudományelőtti és a tudományos megismerésben betöltött szerepének az elemzése.

A megismerés fent említett szakaszainak minőségi különbsége az őket meghatározó objektum–szubjektum viszony eltéréseiben is kifejeződik. A tudományos megismerésben a számtalan objektum között megtaláljuk a *megismerő objektumot* is, azaz a világ megismerése kiegészül megismerés megismerésével. Ebből következik, hogy a tudományelőtti megismeréssel szemben a tudományos megismerésben megjelenik a *módszer* – a szubjektum által alkalmazott eszközök, fogások fontos szerephez jutnak az objektum megismerésében. Továbbá a tudományos megismerésben a szubjektum az új ismeretek szüntelen megszerzésének a célját tűzi ki maga elé. A megismerés szóban forgó két szakasza, amelyek történetileg különböznek egymástól a *megismerés eredményében* is eltérnek. Amíg a tudományelőtti megismerés a legegyszerűbb törvényszerűségeket tárja fel, addig a tudományos megismerésben sor kerül a mozgás általánosabb törvényszerűségeinek visszatükrözésére.

Külön rész elemzi az *objektum–szubjektum viszonyának sajátosságait a természettudományos megismerésben*. A jelzett téma kiemelt tárgyalását a tudományoknak a tudományos-technikai forradalomban megnövekedett aktivitása teszi indokolttá. A szerzők véleménye szerint a természettudományos megismerésben a fizikai testként

emlegetett anyagi objektum mindig *empirikus objektum*, amely felosztható reális és hipotetikus típusokra, attól függően, ahogyan az érzékelésben megjelenik a kutató számára.

Maga a megismerés szubjektuma nem válhat teljes egészében a természettudományos kutatás objektumává. Ez a vizsgálódás csupán a szubjektum létének némely aspektusát teheti meg tárgyává, nevezetesen azokat, amelyek empirikus objektumokként vizsgálhatók, mint például a magasabbrendű idegfiziológiai folyamatok, a kibernetikai megközelítést lehetővé tevő önvezérlési folyamatok stb. A szubjektum empirikus objektumként vizsgálható oldalai nem mutatják a megismerés, a tevékenység szubjektumának specifikumait. Mindezekből az is következik, hogy a természettudományos kutatásban, amelyben csak empirikus objektumok vannak, csupán metaforaként lehet szólni a szubjektumnak objektummá való átváltozásáról. Valóban a szubjektum empirikus objektumként való vizsgálata – minden pozitív vonása ellenére – könnyen vezethet redukcionizmushoz. Kár, hogy a szerzők nem vázolják fel azt az utat, amelyen a szubjektum specifikumainak empirikus objektumként való vizsgálatát meg lehet haladni.

A hatodik rész tovább gazdagítja az objektum–szubjektum viszonyáról kifejtett képet *a szociális, a tudományos megismerésben, a társadalmi tudat különböző típusaiban jelentkező sajátosságok* bemutatásával. Elgondolkodtató részek az objektum–szubjektum specifikumát a jogi, az erkölcsi, az esztétikai, vallásos tudatban, tevékenységben bemutató elemzések.

A politikai objektumok: az osztályok közötti viszonyok, az államhatalom szervezete, e hatalom megnyilvánulásainak formái és módszerei. A poli-

tikai viszonyok szubjektumai – a nép különböző rétegei, az osztályok, a pártok, az állami hivatalok, a nemzet, azaz a politikai tudatforma, a politikai tevékenység hordozói. Az erkölcs objektumai: a társadalmi, a csoport- és a személyi viszonyok, tradíciók, a közvélemény. Szubjektuma, az erkölcsi tudat hordozója, a személyiség. A vallási visszatükrözés objektumaiként az ember felett a mindennapos tevékenységben ösztönösen uralkodó erők, mint a reális valóság létező oldalai lépnek fel. A vallási tudat szubjektuma az olyan társadalom, amelyben nem az ember uralkodik a valóságon, hanem a valóság produktumai uralkodnak rajta. A vallási objektum–szubjektum viszony sajátossága a világ megkettőzése egy természetes és egy természetfeletti világra. Mindezek a részek újszerűen vetik fel a problémákat, jelentőségük abban áll, hogy továbbgondolásra készítik az olvasót.

A mű egészének az értéke abban jelölhető meg, hogy lehetővé teszi az objektum és a szubjektum helyének a meghatározását a dialektikus materializmus kategóriáinak rendszerében, mélyen elemzi világnézeti jelentőségüket az emberi gyakorlat és a megismerés szféráiban, módszertani szerepüket a forradalmi átalakító tevékenységben, a kommunista társadalom építésében, a tudományos kutatásban. A szerzők a téma gazdag, kiterjedt problémakörét természetesen nem meríthették ki egyetlen tanulmánykötetben, de erre nem is tartottak igényt. Az objektum és a szubjektum kérdéseinek, dialektikus kapcsolatuknak a sokoldalú leírása és elemzése további kutatásokat igényel. A jelentős további kutatások számára a szóban forgó tanulmánykötet hasznos kiindulópontot biztosít, kedvező feltételeket teremt.

TANULMÁNYOK A SCHELLINGI HAGYATÉKRÓL*

RATHMANN JÁNOS

A nemrég megjelent tartalmas Schelling-monográfia szerzője, s e kötet kiadója, Steffen Dietzsch a tanulmánykötet előszavában úgy jelölte meg a kötet célját, mint amely elősegíteni igyekszik e sokszor alábecsült filozófus megértését, betekintést adva az újabb nemzetközi Schelling-kutatásokba. És jóllehet a hangsúly a marxizmus elméleti forrásához tartozó korai periódusra esik, e tanulmányok jelzik Schellingnek a filozó-

fia tudományán belüli új belátásait, melyek nem lebecsülendők és teljesebb feltárára várnak.

A szerkesztőnek sikerült a tanulmányokat úgy összeválogatnia, hogy követik a frappáns címben foglalt témákat: természet–művészet–mítosz. A filozófiai tanulmánykötetek ritkán sikeres műfaját ez esetben követésre méltóvá emelte a szerzők célratörő és többségükben imponálóan tömör dolgozatai, valamint az NDK–szovjet együttmű-

*Natur–Kunst–Mythos. Beiträge zur Philosophie F. W. J. Schellings. Hrsg. v. S. Dietzsch. Akademie-Verlag, Berlin 1978, 221 oldal.

kódés, amelyet más országok filozófusainak tanulmányai is gazdagíthattak volna. A kötetben fő helyen szerepelnek V. F. Aszmuusz, Sz. J. Szenderovics, M. F. Ovszjanyikov nem mind friss tanulmányai. A kötet további szerzői: M. Buhr, St. Dietzsch, W. Förster, P. Ruben, H. J. Sandkühler (NSZK), C. Warnke, U. Wertheim és H. Ullrich.

A kötet első tanulmánya V. F. Aszmuosztól, a pár éve elhunyt, de még a hatvanas évek Schelling-irodalmára is építő ismert szovjet filozófiatörténészről való. Ezt a tanulmányt a schellingi gondolkodás egészének tömör, szinte tankönyvjellegű áttekintése jellemzi, informatív leírásai, találó értékelései jól eligazítják a schellingi filozófiában először orientálódó olvasót is. Aszmuusz végigkíséri Schelling életútjának fontos állomásait, és ez a nagystílusú skicc olyan érdekes kérdéseket is meg tud világítani, mint a német romantika pánesztétikai elvének schellingi akceptálása. Egészében véve, mindezekért szerencsés volt ezt az írást tenni a kötet elejére.

Ovszjanyikov Schelling esztétikai koncepcióját vizsgálja a német romantika tükrében. Fő esztétikai műveit elemezve mutatja ki, hogyan épített Schelling a német nemzeti hagyományra (főleg Kantéra, Schillerére, Fichtéére) és hogyan vált a német romantika szellemi vezérévé. A német romantika világának részletekbe menő, helyenként már-már öncélú leírása igen informatív ugyan, de az irodalmi romantika egyoldalú ábrázolása mellett említés nélkül hagyja a történeti romantikát (pl. A. Müllert és Savignit). A tanulmány a schellingi műfajelmélet részleteit is alaposan ábrázolva összegzésként oda jut el, hogy Schelling esztétikai koncepciói pozitív és negatív értelemben egyaránt ma is aktuálisak (egyfelől ma is harcolni kell az apollói és a dionüszoszi fejlődési séma ellen, valamint a kultúra mint organizmus értelmezése ellen; másfelől a művészet megragadásában is követendő az általa alkalmazott dialektikus módszer, amely Hegel harcos-társává emelte).

Szenderovics „Az esztétikai szemlélet Schellingnél” c. tanulmányában érdekes összefoglaló interpretációját adja ugyan Schelling esztétikai szemléletének, ám a szovjet előtanulmányok hiányára való hivatkozás nem menti, sőt még súlyosabbá teszi nála – mint Ovszjanyikovnál is – a lukácsi esztétika Schellingre vonatkozó gondolatgazdag elemzéseinek (pl. *Az esztétikum sajátosságai*. 2. köt.) negligálását.

Förster terjedelmes tanulmányában mindegyik Schelling késői filozófiájának leírását és

elemzését adja, amire kevés példa van a marxista irodalomban. Elemzése a fiatal Schelling gondolkodásának ellentmondásait bemutató (I. rész) Schellinget mint a feudális restauráció ideológusát mutatják be (II. rész), majd a Schelling–Marx viszony árnyalt bemutatásával a polgári Marx-hamisítás egy variánsáról adnak képet (IV. rész.).

Ullrich Engels Schelling elleni vitáirának hatástörténetét adja, mégpedig gazdag forrásanyag felhasználásával.

U. Wertheim tanulmánya a Goethe–Schelling viszonyról („Herrn und Meister Benedikt Spinoza”) több szempontból kitér a kötetben levő tanulmányok közül: mindenekelőtt elméleti szempontból, a jénai Schelling panteizmusának kimondásával, másrészt a rendkívül aprólékos és gondos, az ellenvéleményekkel is számoló filozófiai elemzéseivel, és nem utolsósorban érdekesítő, magávalragadó stílusával. Roppant izgalmas, ahogyan Wertheim a kérdést exponálja. vajon miért szimpatizált a korábbi schulphilosophie-től elkülönülő Goethe a fiatal Schellinggel? S ugyanakkor: miért döntött Goethe Schelling jénai meghívása ellen, holott 1798-ban kiállt az akadémiai alkalmazása mellett? A válaszok megadásához a szerző mindenekelőtt a Goethe-levelezésre támaszkodik (talán túlságosan is elidőzve a Goethe–Boisserée-viszonynál), és felhasználja a „West-östliche Divan” ciklushoz tartozó egyes költemények világnézeti formaváltozásait.

H. J. Sandkühler Schelling helyének meghatározásához az egész klasszikus német filozófia eszme körének szempontjából vizsgálja meg a schellingi gondolatrendszert. A dolgozat számos súlyos problémát érint, s ezeknél inkább a kérdésfeltevések, mint a megoldások a jelentősek. Sandkühler joggal indul ki abból az álláspontból, hogy a klasszikus német filozófia nem intézhető el egy ségesen „a német idealizmus” kifejezéssel, amennyiben kettős jellege (Doppel-Charakter) van, s így talán jobb lenne „idealista–materialista kettős jellegéről” beszélni. Innen, illetve az ismeretelméletben meglevő „átfogó parciális materializmus-recepció” gondolatától jut el a szerző ahhoz a végkövetkeztetéshez, mely szerint „a klasszikus német filozófia történetét csak ezen az alapon lehet megírni” (80. o.). A következőkben Sandkühler arra az érdekes kísérletre vállalkozik, hogy kimutassa: mely schellingi gondolatok számithatók kiváltképpen a klasszikus német filozófiához. Az „intellektuális szemlélet” egyoldalúan arisztokratikus interpretációja ellentmond a kötet

több tanulmányának koncepciójával és bizonyára vitára fog majd serkenteni.

M. Buhr is a klasszikus német filozófia szempontjából közelíti a schellingi filozófiát, koncepcionálisan hasonló álláspontról. Gazdag irodalom alapján (Jaspers, Baumgartner, Kierkegaard) állapítja meg, hogy a Schelling életműve körül kialakult, s napjainkban is folytatódó nagy vita éppen-séggel Schelling jelentősége mellett szól. Az a megállapítása, hogy a schellingi írások „nem érett alap gondolatokat fejtenek ki” és „nem tartanak ki ezek mellett, hanem egyes eszmék, ill. eszme-komplexumok gyűjteményét alkotják”, metodológiailag nagy jelentőségű. Ilyen módon Schelling gondolkodása „állandó folyásban (Fluss) és tartósan változó függőségben” leledzett; s ennek folytán Schelling egy „permanens átmeneti jelenséggé vált” a klasszikus német filozófiában (19. o.). Filozófiájának egy fontos része folytán Schelling a klasszikus német filozófia mozgalmához tartozik, és így a marxizmus egyik elméleti forrását is képezi, de ugyanakkor filozófiájának éppoly lényeges részével szembenáll a progresszív polgári fejlődéssel. Schelling ellentmondásosságának ez a lényege. Schelling érdeme azonban, hogy működésének első tizenöt esztendejében tevékenyen részt vett a klasszikus német filozófia dialektikájának kidolgozásában. Buhr négy részből álló tanulmányának III. és IV. részében a sandkühleri kérdésfeltevések interpretációjával foglalkozik, majd találó megállapítással zárja írását: a schellingi filozófia álláspont és átmeneti fok egyszerre, s ha ezt akceptáljuk, produktívan közelíthetünk hozzá (27. o.).

A tanulmányok közül St. Dietzsch és P. Ruben, s részben C. Warnke írásai részint nagy anyagismeretükkel, részint kitűnő, találó megfogalmazásaikkal és súlyos problémafelvetéseikkel tűnnek ki (pl. hogy a schellingi természetfilozófia megértésének kulcsa a polgári természetfogalom történeti változása).

Dietzsch a *Transzcendentális filozófia rendszere* c. Schelling-művet állítja vizsgálódásának

középpontjába, mivel a kanti *Ítéleőrő kritikája* után és a *Szellem fenomenológiája* előtt megjelent művek közül szerinte ez a legjelentősebb. E mű korrekt és alapos tartalmi elemzése meggyőző az előző állítás igazságáról. Dietzsch szerint e schellingi mű három alapproblémát elemezve anticipálni tudta a hegeli *Fenomenológia* . . . triadikus strukturáját. Úgy véli ugyanis, hogy ebben a műben nem a schellingi szisztematikus, hanem a genetikus-történeti vonatkozás a hangsúlyos, ily módon az itt kiépített rendszer *történetfilozófiai*, mégpedig a filozófia transzcendentális újraértelmezésének (Neubesinnung) a periódusában. Az elemzett Schelling-mű három korszakot ábrázol, mégpedig a transzcendentális *En* történeti mozgásai szerint. A harmadik korszakban jut el a fejlődés a praktikus filozófiához, túllépve a teoretikus filozófia körét, így nyitva lehetőséget Schellingnek egy egyetemes tevékenységelmélet tervéhez. Találó Dietzsch azon megállapítása, hogy Schellingnél végül is a történelem alkalmatlan a transzcendentálfilozófia ügyéhez (az identitás realizálása szempontjából), mert sohasem tud egészen objektív lenni, aminek a cselekvő egyén állandó kielégületlensége a következménye. A legtanulságosabb az, ahogyan Dietzsch a transzcendentál-filozófia kettős lezárulását interpretálja, kiemelve, hogy az azonosságfilozófia az általános társadalmi tevékenységet mint munkát (szellemi munkát) tudta felfogni. Amihez hozzátartozik az a megállapítás is, hogy az általános társadalmi tevékenység funkciója tárgyi, de különös – esztétikai –, s mint ilyen jut érvényre. A felvetett interpretációs problémák közül számunkra kérdésesnek, ill. problematikusnak tűnik Novalis egyes Schelling-interpretációinak átvétele, valamint a Schelling–Fichte egybevetés olyan megoldása, amely szerint Schellingé a prioritás a transzcendentálfilozófia történetbölcsletének kidolgozásában. Mindezek azonban további vitákra inspirálhatnak és előbbre vihetik a megoldást.